

ДОДАТКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ, НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 111.8

ББК 87.66

Микола Одарченко

Національний університет “Львівська політехніка”

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЖАН-ПОЛЯ САРТРА ТА ДІАЛЕКТИКА (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФА)

© Одарченко М., 2006

У 2005 році минає 100-та річниця з дня народження Жан-Поля Сартра, одного з найвидатніших теоретиків екзистенціальної діалектики. Звертання Ж.-П. Сартра до діалектики ґрунтується на знанні ним діалектичної традиції, особливо філософії Гегеля. Гегель уперше відкрив всезагальну діалектику, предметом якої є всезагальність відношень буття, розвиток цієї всезагальності, який відбивається у діалектиці всезагальності мислення. Отже, гегелівська діалектика є діалектикою абсолютної ідеї. Чи стала ця діалектика теоретичною передумовою подальшого розвитку діалектики взагалі? Якщо марксизм поставив собі за мету звільнити всезагальну діалектику Гегеля від “містичної” оболонки, “переробляючи” її на матеріалістичних засадах, то французький екзистенціаліст, використовуючи гегелівську термінологію, визначає предметом діалектики скінченне людське існування, тобто сферу екзистенції не як свідомості взагалі, а як “для-себе-буття” (моєї свідомості).

У філософській праці “Буття і ніщо” (1943), окреслюючи основні засади феноменологічної онтології Ж.-П. Сартр виявляє дихотомію “для-себе-буття” і “в-собі-буття”, рівнозначних “я” і “не-я”. Діалектика людського існування виступає як детоталізована тотальність, яка унеможливорює синтез протилежностей “буття-в-собі” і “буття-для-себе”. Тут зустрічаємось з негативною діалектикою Ж.-П. Сартра. Багатоманітні протиріччя індивідуального існування через негативну природу екзистенції спричиняють саморозірваність людини, її існування та її самоусвідомлення. Проте ця саморозірваність не ізолює фактичність і трансцендентність людського існування, а робить можливим виявити онтологічний статус людської свідомості. Суттю буття людського існування і є внутрішнє протиріччя фактичності і трансценденції, яке не може бути остаточно розв’язаним. “...Характеристикою свідомості є розрідження буття. Справді, її неможливо визначити як збігання з собою” [6, с. 133]. Негативна діалектика Ж.-П. Сартра, виявляючи протиріччя в ілюзіях людської свідомості, окреслює істотні моменти людино-реальності як радикального заперечення.

У “Критиці діалектичного розуму” розвиток негативної діалектики продовжується як подальша конкретизація ідеї тотальності. Сартр доводить, що обґрунтування діалектики може бути лише апіорним в окресленнях Гуссерля. Будучи антиподом раціональності, тотальна діалектика визначається як “активність, що тоталізує”.

Саморозірваність людино-реальності, її багатоманітні протиріччя, у тому числі і в інтерсуб'єктивних стосунках, виявляє детермінацію людської свідомості ірраціональними перевернутими формами. Якщо явище указує на сутність як на істину самого себе, то перевернута форма не вказує ні на яку відмінну від неї сутність. Спосіб існування перевернутої форми феноменологія окреслює як те, що “показує себе-в собі-самому” (М. Гайдеггер). Тому “детоталізована тотальність”, будучи “асиметрією і конфліктом”, унеможливує синтез протилежностей людино-реальності (“в собі-буття”) і людської свідомості (“для-себе-буття”).

У перевернутих формах Сартр виявляє особливості соціально-історичного досвіду. “Буття-для-іншого” – перевернута форма, в якій суб'єкт належить світові в екзистенціально-феноменологічному його розумінні, передусім як світові людського спілкування. “Буття-для-іншого”, функціонуючи як викривлений дзеркальний обмін, відтворює фундаментальну конфліктність міжособових відносин. “Конфлікт, – підкреслює Сартр, – це первісний сенс буття-для-іншого” [6, с. 508].

У своїх інтерпретаціях проблеми інтерсуб'єктивності Сартр ближче до фейєрбахіанської логіки дзеркала та розщеплювання соціальних форм, що виражає саму життєву діалектику цих форм. Будучи відтвореною Марксом спочатку в теорії відчуження, потім в моделі фетишизму та концепції ідеології, ця діалектика не потребує “добудовування” до синтезу в окресленнях діалектичної логіки Гегеля.

Заслуга Сартра в розробці діалектики полягає в тому, що він, використовуючи феноменологічний метод, виявляє надзвичайно суперечливе людське існування, описує його модуси (байдужість, бажання, ненависть, любов тощо). Власне негативна діалектика стосовно “для-себе-буття” дає можливість свідомості заперечувати, “відштовхуватися” від буття, необхідною імплікацією якого є ірраціональність, абсурдність. У контексті феноменології – це справедлива думка. Адже, вважає Сартр, трансценденція не може бути інтенціональним предметом свідомості, інакше “буття-в-собі” стане умоглядною сутністю і зникне як існуюче.

У “бутті-для-іншого” людина потрапляє у новий проект свого існування, і лише через конфлікт з іншим, з'ясовує сенси свого індивідуального буття. “Інший володіє таємницею: таємницею того, чим я є. Він дає мені буття і тим самим володіє мною, я одержимий ним” [7, с. 209].

У першому томі “Критики діалектичного розуму” “Теорія практичних ансамблів” розвиток “негативної діалектики” продовжується як подальша конкретизація положень “Буття і ніщо”, передусім ідеї тотальності. Зазначена праця Ж.-П. Сартра потребує сьогодні нового прочитання та оцінки. Думки, висловлені Сартром у цій праці, загалом оцінювали в радянській філософській літературі, як “недіалектичне зведення соціологічного до антропологічного” [4, с. 379–380], як “вузькі” та “ідеалістично обмежені” [2, с. 187]. І сьогодні вважають, що у Сартра “вся історична діалектика не є діалектичною, тому що загальне розглядається в ній як вторинне, похідне” [1, с. 333].

Прагнучи поєднати марксизм з екзистенціалістською антропологією, французький філософ виявляє важливість екдіалектики як “активності, що тоталізує”. Екзистенціально-діалектичний аналіз суспільно-історичних явищ як “практичних ансамблів” та “груп” людей ґрунтується на виявленні внутрішніх відношень та протиріч через інтеріоризацію, тобто через самосвідомість. Сартр, вважаючи самосвідомість необхідною умовою діалектики, по суті продовжує дослідження загальнопсихологічних передумов історичного процесу. Свого часу Фіхте довів, що діяльна природа індивідуальної самосвідомості і робить людину суб'єктом універсальної активності. Продовжуючи фіхтерівську традицію, Сартр вважає, що ядром історичної діалектики стає “діалектична структура індивідуальної діяльності” [8, р. 279], яка пов'язує через відношення індивідуальних самосвідомостей соціальні ансамблі.

Тим самим Сартр наближається до поняття суб'єкта історії, що визначається в сучасній українській філософії як “особа в єдності її загальнолюдських та індивідуально-неповторних виявлень” [3, с. 435]. Акцентуючи на останніх, Сартр показує важливість екзистенціальних аспектів у

діалектиці історії. Річ у тім, що діалектика, яка, за Сартром, “конститує”, має своїм джерелом людську реальність як єдність індивідуальних практик і чистого досвіду свободи. Така діалектика відсутня у сфері необхідності. У каузальному світі фіктивної конкретності з її перетвореними формами, ірраціональністю дійсно не все є діалектичним. Проте свобода і необхідність поєднуються, зазначає Сартр, у “конституйованій” діалектиці, яка, як свідомий витвір людей, перетворює інертні колективи в реальні суб’єкти історичної творчості. Основою діяльності цих груп, а тим самим і діалектики, є індивідуальна практика вільного суб’єкта. Тим самим “конституйована” діалектика визначається діалектикою, що конститує. Саме тому “тоталізація”, ґрунтуючись на екзистенціально-феноменологічному методі, окреслює нові виміри діалектики суспільства і людини. Вони визначаються Сартром як “інкарнація” (втілювання) і “сингуляризація” (перетворення загального в одиничне). Через “інкарнацію” соціальні структури втілюються в діяльності людини, а “сингуляризація” персоніфікує, індивідуалізує соціальне.

Основний недолік діалектики, і тут Сартр має рацію, сучасних версій марксизму полягає в схематизмі, де закони діалектики стають універсальними суб’єктивними умовами пізнання, своєрідним “методологічним інструментарієм”, який можна затосовувати до багатоманітних проявів буття. Такий “діалектиці” Сартр, як і молодий Лукач, протиставляє “тоталізацію” як справжню діалектику. “Діалектика, як вона існує, не може бути нічим іншим як тоталізацією конкретних тоталізацій, що досягаються через численність тоталізуючих одиницьностей” [8, с. 132]. Сартр прагне діалектично пов’язати ціле та його складові, індивідуальну свободу та ірраціональні перетворені форми. Діалектика “конкретних тоталізацій” повинна виробити розуміюче знання, яке “допоможе людині знайти місце в соціальному світі й буде супроводжувати її у діяльності в певних історичних ситуаціях. Тим самим індивід однозначно не визначається безглуздістю існування або тотальною метою апріорної історичної конструкції, а може йти назустріч протиріччям нових історичних ситуацій, обирати свою сутність та самореалізовувати себе. У цьому полягає не тільки гуманістичний характер діалектики Сартра, але й виправданість критики догматичних версій матеріалістичної діалектики, необхідність творчого розвитку діалектики через обґрунтування діалектики індивідуального буття людини у світі.

1. Воронкова В.Г. *Філософія: Навч. посібник*. – К., 2004. 2. *Идеалистическая диалектика в XX столетии*. – М., 1987. 3. Петрушенко В.Л. *Філософія: Навч. посібник*. – Київ–Львів, 2002. 4. *Современная буржуазная философия*. – М., 1978. 5. Скратон Р. *Коротка історія новітньої філософії*. – К., 1998. 6. Сартр Ж.П. *Буття і ніщо*. – К., 2001. 7. Сартр Ж.-П. *Первичное отношение к другому // Проблема человека в западной философии*. – М., 1988. 8. Sartre J.-P. *Critique de la raison dialectique*. – Paris, 1960.

УДК 111.8

ББК 87.2

Любомир Федорів

Національний університет “Львівська політехніка”

ВІДНОШЕННЯ ДО ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ ТА ПІЗНАННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ